

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

היחיד והיחיד בשואה

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

סדרה חדשה – גיליון מס' 9
סיון תשע"א יוני 2011

עורך: פרופ' גיא מירון

יועצת מדעית: פרופ' דליה עופר

מרכז המערכת: ד"ר אסף ידידיה

כתיבה ועריכה דידיקטית:

שני לוריא ויעל ריצ'לר-פרידמן

עריכה לשונית: פנינה לוי

עיצוב גרפי: דבורה ליפשיץ

חברי המערכת:

אבנר שלו (יו"ר), שולמית אימבר,

בלהה גליקסברג, ראובן גפני, ד"ר חוי דרייפוס,

שרית הוך-מרקוביץ', מיכאל ירון, שני לוריא,

דורית נובק, ד"ר יעל נידם-אורבייט,

יעל ריצ'לר-פרידמן

תמונת השער :

הפסקת צהריים באחד מבתי המלאכה בגטו לודז'

בתוך: **מנדל גרוסמן, צלם הילך בגטו,**

בית לוחמי הגטאות - הוצאת הקיבוץ המאוחד

תש"ל, עמ' 8-9

בשער האחורי:

אלה בירון (1907-2002)

דיוקן אסתר אובסטפלד, 1975

על-פי תצלום של אם האמנית שנעשה במחבוא

באמסטרדם בחנוכה 1942

שמן על בד

אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים

תרומת האמנית

1 בפתח הגיליון

2 **לעמוד יחד ולתמוך איש ברעהו**

בין הקהילה היהודית בגרמניה לחבריה במאבק להישרדות בשנים 1938-1943

רבקה אלקין

12 **בשולי החברה: הפליטים היהודים בגטאות בפולין**

ורשה - מקרה מבחן

לאה פרייס

22 **"הבריחה למאלינה [...] תיחשב לבגידה"**

יחיד ויחד במחתרת בגטו וילנה

דינה פורת

36 **יהודים יוונים באושוויץ**

בין התפוררות חברתית לסולידריות

גדעון גרייף

44 **בשביל החינוך**

שני לוריא

48 **סקירת ספרים**

אסף ידידיה

כתב העת רואה אור הודות לתמיכתם הנדיבה של בני הזוג דנה ויוסי הולנדר

קוראים יקרים,

גיליון זה מוקדש לעיון בסוגיות שונות שעניינן "היחיד והיחד בשואה". מדיניות ההדרה, הבידוד וההשמדה הנאצית נגד היהודים על שלביה השונים פגעה פגיעה אנושה במסגרות הקיום היהודיות – הקהילה, המשפחה ובסופו של דבר עולמו של היחיד שהושתת על זיקות כאלו ואחרות למסגרות אלו. פירוקן של מסגרות אלו היה חלק מהותי בתהליך הדה-הומניזציה של היהודים. אך על אף הלחצים הללו, לא תמיד התפרקו מסגרות ה"יחד" היהודיות, והקיום היהודי לא התמוסס לחלוטין לחברה של יחידים חסרי אונים. לכל אורך תקופת השואה אנו עדים לפעולות למען שימור קבוצות קיימות ואף למען יצירת קבוצות חדשות – מסגרות קיום חדשות למען "יחד" יהודי. שימורן של מסגרות כאלו ולעתים אף התפתחותן מעבר למה שהיה בעבר התקיימו בזכות יחידים רבים שקיבלו עליהם תפקידים שונים הכרוכים באחריות משותפת ובסולידריות חברתית.

הגיליון פותח במאמרה של רבקה אלקין המציגה חלק מפעילותה של מערכת הרווחה היהודית המודרנית בגרמניה הנאצית. אלקין מראה כיצד מערכת זו, שהחלה לפעול עוד בתקופת רפובליקת ויימר, התמודדה תחת השלטון הנאצי עם הצרכים ההולכים וגדלים של ילדים ובני נוער יהודים. המחנכים והפעילים החברתיים שפעלו במוסדות החינוך הקהילתיים ניסו ליצור תודעת אחדות חדשה בקרב התלמידים שהגיעו אליהם לבדם אחרי שהורחקו ממערכת החינוך הכללית ולעתים אף נותקו ממשפחותיהם.

לאה פרייס מציגה במאמרה את בעיות הקיום המורכבות והייחודיות של אותם יהודים פולנים שהיו בתקופת השואה לפליטים בארצם שלהם והגיעו לקהילה היהודית של ורשה, ואחר כך לגטו, הרחק ממקום מגוריהם. פרייס מציגה את הקשיים הרבים שהעמידו תנאי המצוקה בגטו בפני האפשרות של התפתחות סולידריות חברתית יהודית בין המקומיים לפליטים ואת תהליכי ההתפוררות החברתית שאפיינו חלק מהמוני הפליטים. עם זאת דווקא תנאי החיים הקשים הללו היוו בסיס לעיצוב מחדש של דפוסי אחדות חדשים שניכרו בעיקר בהתארגנותם של פליטים יוצאי ערים ועיירות שונות.

שני המאמרים הבאים מציגים את המתח בין היחיד לכלל בשיא של תקופת השואה – תקופת ההשמדה. דינה פורת מציגה במאמרה את התמודדותם של פעילי המחתרת בגטו וילנה עם שאלות היסוד של דרכי פעולתם, ובהם מקומו של הלוחם היחיד והערך של חייו אל מול המאבק הקולקטיבי. גדעון גרייף מתאר את מצבם של היהודים היחידים המגורשים מיוון שהגיעו לאושוויץ, בהיעדר ידיעת השפה והכרת עולמם של האסירים האחרים, למצב קשה של בידוד. בצד זאת גרייף מציג כמה ניסיונות ליצור סולידריות בין האסירים היהודים מיוון לבין עצמם ואף בינם לבין אחרים – תוך התמודדות עם האתגר הקשה של יצירת שפה משותפת. הגיליון נחתם במדור "בשביל החינוך", ובו מציגה שני לוריא, תוך שימוש במקורות מגוונים, את המתח בין היחיד לבין הכלל במארג החיים היהודיים בגטאות בתקופת השואה.

השאלות על משמעותה של קבוצה ושל אחדות, על האחריות המוטלת על היחיד ועל עצמתו של ה"יחד" עולות מדי דור בהקשרים חדשים, והן תקפות גם בימינו. לימוד נושא זה בהקשר של תקופת השואה מוסיף נדבך ורובד חשוב לביורם של מושגי יסוד אלו.

קריאה מעניינת
גיא מירון

לעמוד יחד ולתמוך איש ברעהו

בין הקהילה היהודית בגרמניה לחבריה
במאבק להישרדות בשנים 1938-1943¹

רבקה אלקין

מערכת הרווחה היהודית המודרנית בגרמניה שהחלה לפעול לאחר מלחמת העולם הראשונה הייתה לגורם מרכזי בגיבושם הקהילתי של יהודי גרמניה תחת המשטר הנאצי. רבקה אלקין, שמחקריה עוסקים במגוון היבטים של החיים היהודיים בגרמניה בתקופה זו, מתמקדת במאמר שלפנינו בשנות פעילותה האחרונות של מערכת הרווחה היהודית - מהימים שלאחר פוגרום "ליל הבדולח" בנובמבר 1938 ועד חיסולה של הקהילה היהודית בשנת 1943.

המאמר מתמקד במעונות לילדים יהודים שהפעילה הקהילה היהודית בשנים אלו במאמציה לדאוג לדור הצעיר. המאמר מתאר כיצד התמודדו המוסדות עם צורכיהם של הילדים, שהגיעו אליהם לבדם לאחר שהורחקו ממערכת החינוך הכללית ואף נותקו ממשפחותיהם. המחנכים והמטפלות ניסו למלא את מקום המשפחות שהתפרקו ולגבש אצל השוהים בהם תודעה של שותפות גורל - "יחד" שהיווה משענת ליחידים.

בשולי החברה: הפליטים היהודים בגטאות פולין

ורשה - מקרה מבחן

לאה פרייס

אחד האתגרים הקשים ביותר שהועמדו בהם ההנהגות הקהילתיות היהודיות בגטאות מזרח אירופה בתקופת השואה היה ההתמודדות עם רבבות רבות של פליטים יהודים שהגיעו ליישובם ממקומות יישוב אחרים בפולין. נוכחותם של הפליטים, שהגיעו ביחידים או בקבוצות ונהפכו לגולים בארצם, השפיעה מאוד על מרקם החיים בגטאות והקשתה במידה רבה על יצירתה של תחושת סולידריות בין יושביהם.

לאה פרייס מציגה במאמר זה את הרקע להיווצרות תופעה רחבת היקף זו בוורשה, את המתח הטבוע בין גורמי ההתקבלות של ציבור שזה מקרוב בא לבין ממדי הדחייה, ואת בעיית הריחוק, ולעתים אף הניכור, בין היהודים המקומיים לפליטים. פרייס מציגה את המאפיינים המגוונים של התופעה, ובצד ההתפוררות החברתית שאפיינה חלק מהפליטים היא מצביעה על ניסיונותיהם של פליטים מעיירות מוצא שונות להתארגן בעצמם באיגודים ובארגונים של יוצאי ערים - מעין דפוס "יחד" חלופי לדפוס האחדות של כלל הגטו.

"הבריחה למאלינה [...] תיחשב לבגידה"

יחיד ויחד במחתרת בגטו וילנה

דינה פורת

פעילותן של המחתרות בגטאות ובעיקר ההתלבטויות שעלו במקומות שונים בין היערכות למרד יהודי קולקטיבי לבין ניסיונות הסתתרות ובריחה היו מהסיטואציות הקיצוניות בתקופת השואה שהעלו על הפרק את המתח בין היחיד לכלל. דינה פורת, שחיברה בין השאר את הביוגרפיה של אבא קובנר, בוחנת במאמר זה את המתח הזה כפי שהוא בא לידי ביטוי בפעילותה של המחתרת בגטו וילנה.

מדיניות המחתרת בגטו וילנה ותפיסת הפעולה שלה, כפי שהן מנותחות במאמר, גובשו שוב ושוב - אל מול הדילמות הקשות הללו - בחודשי פעילותה האחרונים באביב 1943. פורת מראה כיצד תמורות מסוימות שחלו בתפיסת המציאות של אנשי המחתרת חוללו שינוי בראיית הסוגיות הללו ובעיקר במקום שהעניקו לערך חייו של לוחם המחתרת היחיד.

יהודים יוונים באושוויץ

בין התפוררות חברתית לסולידריות

גדעון גרייף

הדילמות שהועמדו בהן היהודים היוונים שגורשו לאושוויץ מאביב 1943 גילמו באופן קיצוני את המתח בין היחיד לכלל בתקופת השואה, וכן בין סוגים שונים של "יחד". גדעון גרייף, שעוסק במחקריו בהיבטים שונים של חיי האסירים באושוויץ, מציג במאמר שלפנינו את המאפיינים הבסיסיים של מתח זה.

בידודם של המגורשים מיוון במחנה נבע בראש ובראשונה מאידיעתם את השפות שדוברו בו. במצב זה, של בידוד היחידים, הם נפגעו פגיעה קשה במיוחד ממוראות המחנה והוצבו לעבודה במקומות הקשים ביותר, בכלל זה בזונדרקומנדו. המאמר מספר גם על התארגנותם של חלק מהאסירים היוונים ב"יחד" משלהם, וכן על המאמצים של חלק מהם ליצור תקשורת ואף סולידריות עם האסירים האחרים.